

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ οὐκ ἐγὼ.

Τὸ ὄν εἶναι τὸ ἐγὼ. Κατ' ἀρχὰς δὲν βλέπομεν τὸ ὄν εἰμὴ εἰς τὸ ἐγὼ. Ἀλλὰ τὸ ἐγὼ εἶναι ἀχώριστον ἀπὸ τοῦ οὐκ ἐγὼ.

Εἶναι ταῦτα δύο ὄροι συσχετικοί. Ἡ ἰδέα τῆς προσωπικῆς ταυτότητος εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς διαφορᾶς τοῦ οὐκ ἐγὼ, ὥστε μέχρι τίνος ἡ ἰδέα τοῦ οὐκ ἐγὼ περιλαμβάνεται εἰς τὴν τοῦ ἐγὼ. Εἰ μὴ ὑπῆρχε τὸ οὐκ ἐγὼ, οὐδὲ τὸ ἐγὼ ἠθέλεν ὑπάρχει, ὡς τὸ συναισθανόμεθα καὶ τὸ συλλαμβάνομεν. Προσεκτικῆ ψυχολογικῆ ἀνάλυσις ἀποδεικνύει ὅτι χρονολογικῶς ἡ ἰδέα τοῦ οὐκ ἐγὼ εἶναι σύγχρονος τῆς ἰδέας τοῦ ἐγὼ, καὶ ὅτι λογικῶς ἡ πρώτη εἶναι ἀχώριστος τῆς δευτέρας. Μόνη ἔμφυτος εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος, τὴν ὁποῖαν κατ' ἀρχὰς βλέπομεν εἰς τὸ ἐγὼ· ἀλλὰ μόλις ἔχομεν συνειδησιν τοῦ ἐγὼ, συναισθανόμεθα καὶ τὸ οὐκ ἐγὼ, οὐ τινος ὅμως ἡ ἰδέα δὲν εἶναι ὡς ἐκ τούτου ἔμφυτος.

Ἀνακκλύπτομεν τὴν ὑπερξίν τοῦ οὐκ ἐγὼ ὄχι μόνον διὰ συλλογισμοῦ, ἀλλὰ καὶ πρότερον διὰ τινος ἀπλῆς καὶ ἀμέσου ἐνοράσεως ἢ εὐθυωρίας (intuition), δηλ. διὰ τῆς μαρτυρίας τῆς συνειδήσεως, καθὼς κρίνομεν, λ. χ. ὅτι τὸ δεῖνα αἶσθημα, ἢ τὸ δεῖνα μέρος τοῦ σώματος, δὲν εἶναι τὸ δεῖνα ἄλλο, καὶ τοῦτο τὸ ὄν δὲν εἶναι ἐκεῖνο. Ἄλλως παραδεχόμενοι μόνον τὸν συλλογισμόν, π. χ. τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος, οὐδέποτε ἠθέλαμεν δυνηθῆναι νὰ ἐξέλθωμεν ἀπὸ τοῦ ἐγὼ, διότι καὶ ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι κατὰ τινὰς ὑποκειμενική, ὡς παρετήρησεν ὁ Φίχτης· ἢ ἔπρεπε νὰ προστρέξωμεν εἰς τὸ ἐπινόημα τοῦ Καρτεσίου, ἐξάγοντος τὴν ἀντικειμενικὴν τοῦ κόσμου πραγματικότητα ἀπὸ τὴν ἀψεύδειον τοῦ Θεοῦ ὡς μὴ δυναμένου νὰ μᾶς ἀπατᾷ.

Ὁ Καρτέσιος, καὶ τοι ἀντίδοξος τοῦ Ἀριστοτέλους, παρεδέχθη ὅμως καὶ αὐτὸς ἔμμεσόν τινα ἀντίληψιν (perception indirecte) ὄχι διὰ μέσου εἰδῶν, ὡς οἱ ἐκ τοῦ Περιπάτου, ἀλλὰ διὰ μέσου ἰδεῶν. Ἐὰν λοιπὸν δὲν ἀντιλαμβάνομεθα ἀμέσως τῶν ἀντικειμένων (καθὼς πιστεύει τὸ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων), ἀλλὰ ἔμμεσως, τοῦτέστι, δι' ἰδεῶν, πρέπει ἄρα κατ' αὐτὸν νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι εἰς τὰς ἰδέας ἀντιστοιχοῦσιν ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα· ἐντεῦθεν ἢ ἐκ τοῦ ἀψευδοῦς τοῦ Θεοῦ ἀπόδειξις τοῦ Καρτεσίου. Τὴν δὲ ἔμμεσον

ταύτην ἀντίληψιν, τὴν ὁποίαν καὶ οἱ μετ' αὐτὸν παρεδέχθησαν, ἐντελῶς ἀνεσκεύασεν, ὡς εἶναι γνωστὸν, ὁ ἀρχηγὸς τῆς Σκωτικῆς σχολῆς Θ. Ρεΐδης.

Ἄλλ' εἰς τί καταντᾷ ἡ ὑποτιθεμένη αὕτη ἀπόδειξις τοῦ Καρτεσίου; Ἐάν ὁ Θεὸς δὲν ἠθέλησε νὰ μᾶς ἀπατήσῃ, τοῦτο δηλοῖ ὅτι ἠθέλησεν ὥστε ἡ πραγματικότης νὰ ἀνταποκρίνηται ἀκριβῶς εἰς τὴν μαρτυρίαν τῶν αἰσθήσεων· τοῦτο ἄρα δηλοῖ ὅτι αἱ αἰσθήσεις μαρτυροῦσιν ἀληθῶς, ὅταν μαρτυρῶσι τὴν ἀντικειμενικὴν τῶν ἐκτὸς ἡμῶν πραγματικότητα. Ἀλλὰ τότε διατί κάλλιον νὰ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Θεὸς ἔκκεν ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ πιστεύωμεν κατ' εὐθείαν καὶ ἀμέσως εἰς τὴν μαρτυρίαν τῶν αἰσθήσεων; τὴν ἀντικειμενικὴν τοῦ κόσμου πραγματικότητα δὲν μᾶς βεβαίως μόνη ἡ αἰσθησις.

Ἡ αἰσθησις χωρὶς τὸ ἐγὼ εἶναι οὐδέν. Πᾶσα αἰσθησις πρέπει νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ ἐγώ. ἵνα γνωρισθῇ ὑπ' αὐτοῦ· τοῦτο καὶ φυσιολογικῶς ἀποδεικνύεται. Ἡ δὲ ἀντίληψις τοῦ ὁποίου αἰσθανόμεθα ἀντικειμένου γίνεται διὰ τῆς συνειδήσεως. Ἡ αὕτη συνειδήσις, ἥτις μᾶς ἀποκαλύπτει τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐγώ, μᾶς ἀποκαλύπτει τὴν ὑπαρξίν καὶ τοῦ οὐκ ἐγώ. Εἶναι αὗται δύο ἔννοιαι σύγχρονοι, ἀλλὰ σαφεῖς, διακεκριμέναι καὶ δι' ἑαυτῶν ἐναργεῖς. Ἡ πρέπει λοιπὸν νὰ ἀπορρίψωμεν τὴν μαρτυρίαν καὶ τὸ κύρος τῆς συνειδήσεως, καὶ τότε καὶ τὸ τοῦ Καρτεσίου καὶ οἰονδήποτε ἄλλο ψυχολογικὸν σύστημα καταρρέει, ἢ πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι καὶ τὸ οὐκ ἐγώ, τὸ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἀποκκλυπτόμενον, τὴν αὕτην ἔχει ἀνχιμπίδολον ὑπαρξίν τοῦ ἐγώ.

Καὶ ἐάν δὲν παραδεχθῶμεν τὴν πρώτην καὶ ἀπλὴν ταύτην ἐνόρασιν τοῦ οὐκ ἐγώ, δυσκόλως δυνάμεθα, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, νὰ φθάσωμεν εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον δι' ἄλλης ὁδοῦ· διότι πᾶν ἄλλο μέσον δὲν θέλει εἶναι εἰμὴ ἀπόδειξις μᾶλλον ἢ ἥττον ἔλλογος καὶ καταπειστικὴ, τοῦτέστι συλλογισμὸς. Καὶ τότε ἡ ἀρνούμεθα τὴν ὑπαρξίν τοῦ κόσμου, ὡς ἔκκεν ὁ Βερκελέυος καὶ ὁ Φίχτης, ἢ ταυτίζομεν τὸν κόσμον μετ' ἐγώ, ὡς ἔκκεν ὁ Σχελλίγγος καὶ ὁ Ἐγκελος. Ὁ ἰδανισμὸς, ἡ ὑποκειμενικὸς ἢ ἀπόλυτος, εἶναι ἀφευκτος. Ἐκ τοῦ ἐγκντιῦ δέ, παραδεχόμενοι τὴν πρώτην ἐνόρασιν, περὶ ἧς μαρτυροῦσι καὶ ἡ προσεκτικὴ καὶ ἀκριβὴς παρατήρησις καὶ ὁ κοινὸς νοῦς ὄλων τῶν ἀνθρώπων, ἀποφεύγομεν καὶ τὸν ἰδανισμὸν καὶ τὸν ὕλισμὸν καὶ τὸν πανθεισμὸν (οἵτινες εἶναι αἱ τρεῖς τάσεις, ἢ μᾶλλον αἱ τρεῖς παρεκτροπαὶ τῆς φιλοσοφίας), διότι δὲν εἶναι πλέον δυνατόν νὰ ταυτίσωμεν οὔτε τὸν Θεὸν καὶ τὸν κόσμον.

μέ τὸ ἐγώ, οὔτε τὸ ἐγώ καὶ τὸν Θεόν με τὸν κόσμον, οὔτε τὸ ἐγώ καὶ τὸν κόσμον με τὸν Θεόν.

Ὁσείλομεν προσέτι γὰρ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ Καρτεσιανὴ ἀποδείξις προϋποθέτει ἀποδεδειγμένην ὄχι μόνον τὴν ὑπαρξιν, ἀλλὰ καὶ τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ ἀμφοτέρως δὲ ἐξάγει ὁ Καρτέσιος ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπειροῦ, τὴν ὁποίαν πιστεύει ἐμφυτον ἐν τῇ διανοίᾳ.

Ἐγὼ εἶμαι, λέγει ὁ Καρτέσιος, διότι νοῶ, ἀλλ' ἐγὼ εἶμαι ἀτελής καὶ πεπερασμένος, ἄρα ἐγὼ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπειροῦ καὶ τοῦ τελείου, ἄρα τὸ ἀπειρον καὶ τὸ τέλειον ὑπάρχει, διότι ἡ ἰδέα τοῦ ἀπειροῦ περιέχει καὶ τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ, ἀλλως τὸ ἀπειρον ἤθελεν εἶναι ἀτελές. Ἐάν δὲ ὑπάρχη, εἶναι ἐντελῶς ἀγαθὸν καὶ σοφόν, ἄρα ἀδύνατον γὰρ με ἀπατᾶ, ἄρα αἱ αἰσθήσεις μου δὲν με ἀπατῶσι καὶ ὁ κόσμος ὑπάρχει. Περὶ τούτης τῆς ἀποδείξεως τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως, ὀντολογικῆς ἐπονομασθείσης, θέλωμεν πραγμκτευθῆ ἐν τῷ οἰκείῳ τύπῳ. Ἄς λάβωμεν ἐν τοσοῦτῳ τὴν βεβαιότητα ὅτι ὁ μικρὸς οὗτος κύκλος τῶν ἀποδείξεων δὲν εἶναι διόλου ἀνγκυκτός πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἀντικειμενικῆς τοῦ κόσμου πραγμκτικότητος, ὅτι τοῦ οὐκ ἐγὼ καὶ τοῦ ἐγὼ συνάμκ ἀντιλαμβάνεται ἡ συνείδησις, καὶ ἄς συμμορφωθῶμεν με τὴν ἀπλῆν καὶ ὀρθὴν κρίσιν τοῦ κοινοῦ τῶν ἀνθρώπων, ἢ με τὴν ὑπὸ τοῦ Σχελλίγου κλυομένην πρόληψιν τοῦ ὄχλου, ὅστις ἤθελε κτυχελάσει τὴν φιλοσοφίαν ἐάν ἤκουεν, ὅτι, ἵνα παραδεχθῆ τις τὴν ὑπαρξιν τῶν ἐκτός, χρειάζεται τόσον διεξοδικῆς ἀποδείξεως. Ἡ φιλοσοφικὴ πλάνη κατὰ πλεῖστον μέρος προῆλθεν ἀπὸ τὸ πρῶτον βῆμα τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ ἀπὸ τὸ σημεῖον ὅθεν ὠρμήθησαν· διότι ἡ παρεκτροπή, ἣτις κατ' ἀρχὰς φέρεται ἀσήμκντος, παραταθεῖσα καταντᾶ μεγίστη καὶ ἀθεράπευτος. Ἐάν δὲν παραδέχεται τις τὴν ὑπαρξιν τοῦ κόσμου ὡς ἀμέσως γνωστὴν διὰ τινος πρώτης ἐνοράσεως, τότε ὀφείλει, ὡς ἤδη προεῖρηται, ἢ γὰρ τὴν ἀποδείξιν διὰ τινος ἀρχῆς, τὴν ὁποίαν τινές, καίτοι παραλόγως, θεωροῦσιν ὡς ὑποκειμενικὴν, ὅπερ εἶναι ἀτοπον, ἢ πίπτει ἀνκποφεύκτως εἰς τὸν ὑποκειμενικὸν ἰδανισμόν τοῦ Φίχτου, ἢ ἀνγκυκάζεται ἀπαραιτῆτως γὰρ συνταυτίσει τὸ ἐγὼ με τὸν κόσμον, ἢ τὸν κόσμον καὶ τὸ ἐγὼ με τὸν Θεόν, καὶ φέρεται ἐπομένως ἢ εἰς τὸν ὕλισμόν, ἢ εἰς τὸν πκνθεισμόν, ὅστις, καθ' ὅσον ὀρυάται ἢ ἀπὸ τὸ ἐγώ, ἢ ἀπὸ τὸν κόσμον, ἢ ἀπὸ τὸν Θεόν, δύναται γὰρ ἴηαι, ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν του, ὑποκειμενικός, ἀντικειμενικός ἢ ἀπόλυτος. Ἀρκούντως μαρτυρεῖ περὶ τούτου καὶ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας ἡ ἱστορία.

Ἄλλο παράδειγμα τῶν ἀτοπημάτων, ὅσα προέρχονται ἐκ ταικούτης παρεκτροπῆς ὡς πρὸς τὰ πρῶτα τῆς ψυχολογικῆς θεμέλια, παρέ-

χει εἰς ἡμᾶς αὐτός ὁ Καρτεσιος. Ὁρμηθεὶς ἀπὸ τὸ ἐγὼ νοῶ καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ ἐγὼ εἶμαι, ἐθεώρησε τὴν νόησιν ὡς οὐσιώδες καὶ συστατικὸν μόριον τοῦ ἐγὼ, καὶ ἀδύνατον ἐπομένως ἦτο νὰ ἀποκτήσῃ διὰ μόνης τῆς νοήσεως τὴν βεβαιότητα τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος τῶν ἐκτός· ἐπομένως δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ εἰμ' ἢ δι' ἧς ἔχομεν περὶ αὐτοῦ ἰδέας, οὐδὲ τὴν ὑπαρξίν τοῦ κόσμου εἰμ' ἢ ὡς πῶσιμα τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ἀψευδείας τοῦ Θεοῦ. Ἀπὸ τὸ ἀφορητικὸν τοῦτο σημεῖον τοῦ Καρτεσίου προήλθε καὶ ὁ ἰδανισμὸς τοῦ Μαλεβράγχου, καὶ ὁ πανθεισμὸς τοῦ Σπινόζα. Ἄλλ' ἐὰν, ἀντὶ νὰ ὁρμηθῇ ἀπὸ τὸ ἐγὼ νοῶ, ὅπερ εἶναι ἐν τῶν στοιχείων τῆς μορφῆς τοῦ ἐγὼ, ὠρμάτω καὶ ἀπὸ τὴν μορφήν καὶ ἀπὸ τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἐγὼ, τοῦτέστιν, ἀπὸ τὴν πλήρη τοῦ ὄντος ἰδέαν, ἤθελεν ἰδεεῖ ὅτι τὸ ἐγὼ νοῶ δὲν ἔχει περισσότερον κῦρος τοῦ ἐγὼ αἰσθάνομαι, ἢ βούλομαι, ἢ ἐνεργῶ, καθ' ὅτι πάντα ταῦτα εἶναι στοιχεῖα τῆς μορφῆς τοῦ ὄντος, καὶ προϋποθέτουσι τὸ ἐγὼ εἶμαι. Ἄλλὰ τὸ ἐγὼ εἶμαι μόνις βεβαιούται, συναποφίνεται ἐνταυτῷ καὶ τὸ οὐκ ἐγὼ· διότι ἀπὸ τῆς πρώτης δηλώσεως τοῦ νοός καὶ τῆς αἰσθήσεως πᾶν λογικὸν ὄν ἐνορᾷ ἐν ἐχυτῷ φαινόμενά τινα, τῶν ὁποίων δὲν εἶναι αἷτιον αὐτὸ, ἀλλ' ἕτερόν τι ὄν ἀγνωστον εἰς αὐτό, πάντι ὅμως διάφορον τοῦ ἐγὼ. Καὶ ἄς ἐπαναλάβωμεν ὅτι πάντα ταῦτα γινώσκει ὄχι διὰ συλλογισμοῦ, ἀλλὰ διὰ τινος πρώτης εὐθείας καὶ ἀμέσου ἐνοράσεως, καὶ ὅτι ἐπομένως ἀπὸ τὴν συνείδησιν τοῦ ἐγὼ ἢ γνῶσις τοῦ οὐκ ἐγὼ εἶναι ἀχώριστος.

Ἄλλ' ἐὰν τὸ ἐγὼ ἦναι ψυχολογικῶς ἀχώριστόν τοῦ οὐκ ἐγὼ, εἶναι ὅμως κειχωρισμένον ἀπ' αὐτὸ ὄντολογικῶς.

Καὶ τῶντι, τὸ ἐγὼ δύναται μέχρι τινός νὰ συλλάβῃ ἐχυτὸ ἀνεξαρτήτως τοῦ οὐκ ἐγὼ. Τὸ ἐγὼ εἶμαι δηλοῖ καὶ τὸ ἐγὼ ἐνεργῶ καὶ τὸ ἐγὼ νοῶ. Αἱ προτάσεις αὗται εἶναι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὴν ἐξῆς· ὁ κόσμος ὑπάρχει. Αἱ πρῶται ὑφίστανται καὶ χωρὶς τῆς δευτέρας, διότι καὶ μὴ ὑπάρχοντος τοῦ κόσμου, ἐγὼ ἤθελον νοεῖ καὶ ἐνεργεῖ. Τὸ ἐγὼ νοῶ καὶ ἐγὼ ἐνεργῶ εἶναι ἄρα ὑποκειμενικά. Δι' αὐτῶν γνωρίζω ὅτι εἶμαι, καὶ τὸ γνωρίζω ἀμέσως καὶ δι' ἀμέσου ἐνοράσεως, καὶ ἐν ᾧ λέγω, ἐγὼ εἶμαι, ἀγνωσθ' ἐὰν ἐκτός ἐμοῦ καὶ παρ' ἐμὲ ἦναι καὶ ὑπάρχωσιν ἄλλα ὄντα.

Ἄλλ' ἐὰν προχωρήσω περὶ αὐτῶν εἰς τὴν περὶ αὐτῶν τῶν ἐσωτερικῶν γινομένων, ἐὰν συμπληρώσω τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, ἐὰν εἶπω, ἐγὼ αἰσθάνομαι, τότε μορφῶν νέν πρότασιν καὶ τότε γεννᾶται ἡ ἀπορία, αἰσθάνομαι ἐμαυτὸν ἢ ἄλλο τι; Ἡ ἐσωτερικὴ περὶ αὐτῶν εἶναι καὶ ἐνταυθῆ ὁ μόνος ἀσφκλῆς ὁδηγός. Τὸ ζήτημα δύναται νὰ τεθῇ καὶ οὕτω; εἶμιζ ἄρα ἐγὼ τὸ μόνον αἷτιον τῶν αἰσθήσεών

μου, τῆς ὀράσεως, τῆς γεύσεως, τῆς ἀφῆς, τῆς ἀσφρήσεως, κτλ. ὄχι βέβαια· τοῦτο ἐπιβεβαιούται καὶ διὰ τῆς παρατηρήσεως, ὡς προεῖρηται, καὶ διὰ τοῦ συλλογισμοῦ.

Διότι, ἐὰν ἦμεν αἰτίον τῶν αἰσθήσεων μου, ἤθελον ἐξαρτᾶσθαι ἀπὸ ἐμὲ καὶ τὰς παράγω κατ' ἀεσκειαν, ἤθελον γνωρίζει τίνι τρόπῳ γεννῶνται ἐν ἐμοί, καθὼς ἤξεύρω τίνι τρόπῳ γεννῶνται αἱ βουλαί μου καὶ τὰ διακινήματά μου. Ἐὰν τὸ ἰδικόν μου ἐγὼ συνταυτίζεται μετὰ τὸ ἐγὼ τῶν ἄλλων καὶ μετὰ τὸ οὐκ ἐγὼ, ἤθελον γνωρίζει καὶ τὰ ἄλλα ἐγὼ καὶ τὸ οὐκ ἐγὼ, καθὼς γνωρίζω τὸν ἑαυτόν μου· ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτω. Περιπλέον ἤθελον αἰσθάνεσθαι τὰς ἡδονὰς καὶ τὰς λύπας, τὰς κλίσεις καὶ τὰ κινήματα ὅλου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τῶν ζώων, τῶν φυτῶν, τῆς ὑλικῆς κτίσεως, καὶ ἤθελον φρονεῖ καὶ βούλεσθαι ὅ,τι ὅλοι βούλονται καὶ φρονοῦσι· διότι αὕτη εἶναι ἡ ἀναγκαστικὴ συνέπεια τῆς ταυτότητος τῆς ὑποστάσεως. Ἐὰν, τελευταῖον, τὸ οὐκ ἐγὼ δὲν ἦτο ἀνεξαρτητὸν τοῦ ἐγὼ, καὶ τὸ ἀνάπαλιν, οὐδέποτε ἤθελον δυνηθῆναι καὶ ἐναντιωθῆναι εἰς τὰς αἰσθήσεις, καὶ ἀντενεργήσω κατ' αὐτῶν καὶ καὶ τὰς ὑπερνήκω. διότι τότε ἤθελον ὑπάρχει ταυτοχρόνως δύο ἐναντία θελήματα τῆς αὐτῆς θελήσεως, δύο ἐναντία ἀποτελέσματα τῆς αὐτῆς αἰτίας, τὸ ὅποιον εἶναι ἀτοπον καὶ ἀδύνατον.

Ἄς συμπεράνωμεν λοιπὸν ὅτι ἡ συνείδησις μᾶς ἀποκαλύπτει τὸ ἐγὼ καὶ οὐκ ἐγὼ συγχρόνως, ἀμέσως, ἀπ' εὐθείας, καὶ ὅτι τὸ ἐγὼ, μολονότι ψυχολογικῶς ἀχώριστον ἀπὸ τοῦ οὐκ ἐγὼ εἶναι ὁμοῦ ὄντολογικῶς διακεχωρισμένον.

Ἄς δώσωμεν τῶρα ἀνάπτυξιν τινὰ καὶ εἰς τὰς ἰδέας τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου.

Ἡ ἰδέα τοῦ χρόνου συνήθως ἐξάγεται ἀπὸ τὴν διαδοχὴν τῶν φαινομένων. Ἀλλὰ πᾶσα διαδοχὴ προϋποθέτει ἤδη τὸν χρόνον. Ὅσον μακρὰν διαδοχὴν καὶ ἀν' ὑποθέσωμεν, δὲν θέλει εἶναι αὕτη εἰμὴ διάρκειά τις, μοῖρα τις τοῦ χρόνου μάλλον ἢ ἦττον μακρὰ, καὶ θέλει ὑπάρχει πάντοτε χρόνος τις πρότερος καὶ ὕστερος, καὶ οὕτως ἐπ' ἄπειρον. Λοιπὸν ὁ ἄπειρος εἶναι ὁ χρόνος, διότι οὔτε ἔχει, οὔτε δύναται καὶ ἔχει ὄρια, τοιοῦτος ὢν φύσει, ὥστε ἀποκλείει πᾶσαν ἰδέαν περιορισμοῦ, διότι καὶ τὰ ὄρια αὐτὰ ἤθελον εἶναι ἐν τῷ χρόνῳ, καὶ ὁ χρόνος ἤθελε τὰ περιλαμβάνει· ὥστε ὄχι ἀπεριόριστος (indefini), ἀλλὰ καθ' αὐτόν καὶ φύσει ἄπειρος εἶναι ὁ χρόνος, οἷος συλλαμβάνεται ὑπὸ τῆς ἡμετέρας διακινήσεως. Ὅρισμὸν τῆς τοῦ χρόνου φύσεως οὐδεὶς δύναται καὶ δώσειν, διότι ἐπὶ τῶν ἀπλῶν πᾶς ὀρισμὸς ἀδύνατος. Δὲν εἶναι λοιπὸν ὁ χρόνος σχέσις τις ἢ τάξις διαδοχῆς, ὡς εἶπεν ὁ

Λειβνίτιος, διότι πᾶσα τάξις, πᾶσα σχέσις τὸν προϋποθέτει, καὶ ἡ περὶ τούτου ἀπόδειξις τοῦ Καντίου εἶναι ἀναντιρρήτος.

Τούτ' αὐτὸ ρητέον καὶ περὶ τοῦ τόπου (espace). Ἡ ἐμπειρικὴ ἔννοια, τὴν ὁποίαν ἔχομεν τοῦ τόπου, εἶναι μερικῶς τινος τόπου, χώρου τινός (lieu), ἢ τῆς ἐκτάσεως, καθὼς ἡ ἐμπειρικὴ ἔννοια τοῦ χρόνου εἶναι ἢ τῆς διαρκείας, ἢ τῆς διαδοχῆς τῶν φαινόμενων. Ἀλλὰ καθὼς ἡ διάρκειαις δὲν εἶναι ὁ χρόνος, οὕτως ὁ χώρος δὲν εἶναι ὁ τόπος, καὶ προϋποθέτει αὐτὸν, καθ' ὅσον εἶναι μοῖρα αὐτοῦ. Ὅσοι μεγάλην δὲ καὶ ἐν ὑποθέσωμεν τὴν μοῖραν ταύτην, ἐπέκεινα αὐτῆς θέλει ὑπάρχει τόπος, οὐδὲ ὁ τόπος δύναται νὰ ἔχη ὄρια, καθότι καὶ ταῦτα ἤθελον εἶναι ἐν τῷ τόπῳ, καὶ οὕτως ἐπ' ἀπειρον. Ὡστε καὶ ὁ τόπος, οἷος συλλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ νοῦς μας, εἶναι καὶ αὐτὸς ἀπειρος, εἶναι κατὰ τὸν Θάλητα τὸ μέγιστον τῶν ὄντων, ἅπαντα γὰρ χωρεῖ, ἢ κενὸν ἄμετρον, ὡς εἶπεν ἄλλος τις τῶν ἀρχαίων. Καὶ τῶνόντι ὁ τόπος εἶναι ἢ ἀπειρος ἔκτασις, τὸ ἄμετρον κενόν, ἐν ᾧ τὰ φαινόμενα διαδέχονται ἀλλήλα, ἐν ᾧ τὰ πάντα κινουῦνται, καὶ γίνονται, καὶ μεταβάλλονται.

Ἐκ δὲ τοῦ ὅτι ἀμφοτέρω εἶναι στοιχεῖα τῆς ιδέας τοῦ ὄντος, καὶ παντὸς ὄντος, ἔπειτα ὅτι μὲ πᾶν ὄν συνυπάρχουσι, μὲ τὸ ἡμέτερον καὶ μὲ τὸ ἐκτὸς ἡμῶν, περὶ ὧν ἄλλως δὲν δύναμεθα ν' ἀμφιβάλλωμεν, καὶ ἐπομένως ὅτι ἔχουσι ἀντικειμενικὴν ὑπαρξίν, καὶ ὄχι ἀπλῶς ὑποκειμενικὴν, ὡς πρεσβεύουσιν οἱ Καντιανοί. Καθ' ὅτι ἡ ἀντικειμενικὴ ὑπαρξις τῶν ἐκτὸς, ἀναπόσπαστος οὖσα τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου, συνεπιβεβηκυῖα καὶ τὴν ἀντικειμενικὴν τούτων πραγματικότητα.

Εἶδομεν λοιπὸν ὅτι ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος εἶναι ἀπειροί, ὅτι αἱ ιδέαι αὐτῶν δὲν προσγίνονται ἐκ τῶν ἐκτὸς, ἀλλ' εἶναι ἐμφυτοί. Ἀλλ' ἐκ τοῦ ὅτι ἔχομεν τὴν ιδέαν ἀπείρου τόπου καὶ χρόνου, ἔπεται ἄρα ὅτι ἔχομεν ἐμφυτον ιδέαν ὄντος τινός ἀπείρου :

Τοιαύτη ἦτο, ὡς ἤδη προείπομεν, ἡ γνώμη τοῦ Καρτεσιῦ, (1) ὑπὸ διαφόρους μορφάς πρεσβευομένη καὶ ὑπ' ἄλλων φιλοσόφων, καὶ κατὰ πρῶτον ἐκτεθεῖσα ὑπὸ Ἀνσέλμου Ἀρχιεπισκόπου Καντορβερίας, ὡς περὶ ἠρῆσεν ὁ Λειβνίτιος (2). Νομίζομεν ὅτι ἀπὸ μόνην τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος δὲν πηγάζει ἡ ιδέα ἀπείρου τινός ὄντος, διότι τὸ ἀπειρον ὄν, καθὸ ὄντοτης καὶ ὄχι ποιότης, δὲν ἐνυπάρχει εἰς τὸ πεπερασμένον ὄν, καθὼς ἡ ποιότης τοῦ ἀπείρου ἐνυπάρχει εἰς τὴν

1) Méditat. III.

2) Ess. κλ. Β:5λ Δ' Κεφ. 1. §. 7.

ιδεάν παντός ὄντος, καθὼ ἐνυπάρχουσιν εἰς τὴν ιδεάν τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, τούτέστι, τῶν δύο στοιχείων τῆς ιδέας τοῦ ὄντος. Ἐάν λοιπὸν τὸ ἄπειρον ὂν, ἢ μᾶλλον ἡ ιδέα τοῦ ἀπείρου ὄντος, δὲν ἐνυπάρχη καὶ δὲν ἦναι ἐμφύτος εἰς τὸ πεπερασμένον, ὀφείλει τοῦτο νὰ τὴν ζητήσῃ, καὶ δὲν δύναται νὰ τὴν ζητήσῃ εἰμὴ δυνάμει καὶ βοηθεῖα τινῶν ἀρχῶν. Ἀλλ' ἄς μᾶς συγχωρηθῇ νὰ ἀναβάλωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸ ζήτημα τοῦτο.

Ἐξ ὧν ἄχρι τοῦδε ἀνεπτύχμεν, δυνάμεθα ἐν τοσούτῳ νὰ συμπεράνωμεν·

α.) Ὅτι ἡ πρώτη ιδέα τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ιδέα τοῦ ὄντος·
 β.) ὅτι περιέχει τὰς ιδέας τῆς ὑποστάσεως, τῆς μορφῆς, τῆς σχέσεως, τοῦ χρόνου, τοῦ τόπου· γ.) ὅτι κατ' ἀρχάς τὸ ὂν καὶ τὸ ἐγὼ εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό, ἀλλ' ὅτι ἐν τῇ ιδεᾷ τοῦ ἐγὼ περιέχεται καὶ ἡ ιδέα τοῦ οὐκ ἐγὼ· δ.) ὅτι τελευταῖον ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος εἶναι ἄπειρα.

Θέσαντες τὰς πρώτας ταύτας ἐννοίας, καὶ κλείσαντες οὕτω τὸν κατὰλογον τῶν ἀπολύτων, ἀπλῶν, πρώτων καὶ ἐμφύτων ιδεῶν, ὀφείλομεν τώρα νὰ ἐξετάσωμεν ἐάν, ἐκτὸς τῶν ιδεῶν, ἔχωμεν καὶ ἀρχὰς ἐμφύτους, καθολικὰς καὶ ἀπολύτους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῶν ἐκ τῶν προτέρων ἀρχῶν.

Ὅσοι τῶν φιλοσόφων ἐπραγματεύθησαν ἄχρι τοῦδε περὶ τῶν τοιούτων, πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως παρεξέτραπηνσαν, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ διὰ ἐξῆς λόγους·

α.) διότι ἕκαμον σύγχυσιν ιδεῶν καὶ ἀρχῶν, ἀποκαλοῦντες ἀρχὴν, ἕ, τι εἶναι ιδέα, καὶ τὸ ἀνάπαλιν.

β.) διότι καὶ τῶν πρώτων καὶ τῶν δευτέρων ἕκαμον ἀτελεῖ ἀπαρίθμησιν.

γ.) διότι δὲν ἔφθασαν εἰς τὰς ιδέας καὶ τὰς ἀρχὰς ταύτας δι' ἀκριβοῦς μεθόδου ὀρηθήντες ἐκ τινος πρωταρχικῆς ἐννοίας ἐμφύτου καὶ μόνης βεβαίας καὶ ἐναργοῦς.

Περὶ τὸν εἶναι νὰ φέρωμεν παραδείγματα, διότι οἱ τῶν τοιού-

των εἰδήμονες εὐκόλως θέλουσι τὰ εὐρεῖ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων.

Ἐλπίζοντες ὅτι ἤδη ἀπεφυγόμεν τὸ πρῶτον τῶν ἀνωτέρω ἀτοπημάτων ὀφείλομεν, πρὸς ἀποφυγὴν τῶν δύο ἄλλων, νὰ ἐξετάσωμεν

α.) ἐὰν ὑπάρχωσιν ἀπόλυτοι ἀρχαὶ ἐμφυτοί.

β.) ποῖαι καὶ πόσαι εἶναι αὗται.

Καὶ ὡς πρὸς τὸ πρῶτον

Χωρὶς νὰ στηριχθῶμεν εἰς τὴν γνώμην τῶν ἐπισήμων ἐκείνων φιλοσόφων ἀρχαίων καὶ νεωτέρων, οἵτινες τὰς παρεδέχθησαν, θέλομεν παρατηρήσει ἐν συντομίᾳ, ὅτι πᾶσαι αἱ νοητικαὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐργασίαι ἀνάγονται κυρίως εἰς δύο, τὴν ἐρευναν τῆς ἀληθείας καὶ τὴν ἀποδείξιν αὐτῆς. Οἰαδήποτε ἦναι ἡ μελέτη, εἰς ἣν καταγίνεται τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἢ ἐρευνᾷ τὴν ἀλήθειαν, ἢ τὴν ἐκφράζει εἰς τοὺς ἄλλους καὶ τὴν ἀποδεικνύει. Καὶ αὐτὰ τὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν ἦναι ἀρθὰ, δὲν εἶναι εἰμὴ πραγματοποιήσεις τῆς ἀληθείας.

Τούτου τεθέντος, λέγομεν ὅτι ἵνα ἐρευνησῆν πρέπει νὰ ἔχη τι ὄχι μόνον προτρέπον αὐτὸν εἰς τὴν ἐρευναν, ἀλλὰ καὶ ὀδηγοῦν αὐτὸν κατὰ τὴν ἐρευναν. Καὶ ἵνα ἀποδείξῃ εἰς τοὺς ἄλλους τὸ ὑπ' αὐτοῦ νομιζόμενον ἀληθές, πρέπει νὰ ἔχη διδόμενόν τι κοινὸν εἰς αὐτούς, ἥτοι ἀλήθειάν τιναν, τὴν ὁποίαν καὶ αὐτοὶ ἐξ ἴσου μὲ αὐτὸν νὰ παραδέχωνται, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν νὰ στηρίξῃ τὰς ἀποδείξεις του. Καὶ ἵνα εἴπωμεν τὸ πᾶν δι' αὐτῶν τοῦ ἐνδόξου Σταγειρίτου τῶν λόγων πᾶσα διδασκαλία καὶ πᾶσα μάθησις διανοητικὴ ἐκ προὑπαρχούσης γίνεται γνώσεως (1).

Ἄλλὰ λέγοντες τοῦτο, ἄλλο δὲν λέγομεν εἰμὴ ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἔχει, καὶ πρέπει νὰ ἔχη ἐν ἑαυτῷ ἀρχὰς τινὰς ἀπολύτους, ἀναγκάσας, καθολικάς, προὑπαρχούσας πάσης νοητικῆς ἐργασίας, καὶ ἐπομένως ἐμφύτους καὶ χρησιμευούσας ὡς κανόνας καὶ νόμους πάσης ἀποδείξεως. Καὶ τῶντι παράδοξον ἤθελεν εἶναι, ἐν ᾧ τὰ πάντα ἔχουσι νόμους, μόνον τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα νὰ μὴ ἔχη.

Τεθείσης λοιπὸν τῆς ὑπάρξεως τῶν ἀπολύτων ἀρχῶν, αἱ προβῶμεν εἰς τὸ νὰ ἀναγνωρίσωμεν ποῖαι καὶ πόσαι εἶναι. Ἡ ἀκριβοῦς παρατήρησις, ἥτις μᾶς ὠδήγησεν ἄχρι τοῦδε, θέλει ἵ-

1) Ἀναλ. Ὑπερ. Α'. α. Ὁρ καὶ Μεταφ. (Α'. ζ'.) Πᾶσα μάθησις διὰ προγενεσκομένων ἢ πάντων ἢ τινῶν ἐστι, καὶ ἡ δι' ὁρισμῶν δεῖ γὰρ εἶναι ὡς ὁ ὁρισμὸς προσιδέναι καὶ εἶναι γνώριμα· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ δι' ἐπαγωγῆς. Ὁρ. καὶ Μεταφ. Α'. α. Δ'. γ'. Περὶ ψυχ. Γ'. α'. ε.

σως μᾶς φέρει καὶ κατὰ τὴν δευτέραν τούτην ἔρευναν εἰς τὸ εὐχάριστον ἀποτέλεσμα.

Ἄς ἐξετάσωμεν ἐκ νέου τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος.

Ἀνελύσαμεν αὐτὴν εἰς τὰ στοιχεῖα αὐτῆς, εἶδομεν πᾶν τὸ ἐξ οὗ συνίσταται· ἄς ἴδωμεν τῶρα πᾶν ὅ,τι συνέχεται μὲ αὐτήν. Διὰ τῆς ἀναλύσεως ἐλάβομεν τὰς πέντε ἀπολύτους καὶ ἀπλᾶς ἐννοίας τὰς περιεχομένας εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος· ἄς ἴδωμεν μήπως δυνηθῶμεν διὰ βαθύτερας παρατηρήσεως νὰ εὕρωμεν καὶ τὰς καθολικὰς καὶ ἀπολύτους ἀρχάς, τὰς ὁποίας ζητοῦμεν.

Ἐὰν μόνη ἔμφωτος ἦναι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος, καὶ ἐὰν ὑπάρχωσι καὶ ἀρχαὶ ἔμφωτοι, καὶ ἐὰν ἐνόησεν τις συνδέει προφανῶς ἕνα τὰ νοητικὰ τοῦ ἀνθρώπου στοιχεῖα, εἶναι φανερόν ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχη σχέσεις τις μεταξὺ τῆς ἰδέας καὶ τῶν ἀρχῶν, ὅτι ἐπομένως αὗται πρέπει νὰ ἀντιστοιχῶσιν εἰς ἐκείνην καὶ ὅτι ἡ ὑπαρξίς των πρέπει νὰ ἦναι ἀδιαλύτως καὶ ἀνζυποσπᾶστως συνδεδεμένη μὲ τὴν ὑπαρξίν ἐκείνης.

Ἄς προσπαθῆσωμεν νὰ ἀνακαλύψωμεν τοῦτον τὸν σύνδεσμον.

Ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος ἀποκλείει τὴν ἰδέαν τοῦ μὴ ὄντος, εἶναι μάλιστα εἰς αὐτὴν ἐκ διαμέτρου ἀντικειμένη καὶ ἐναντία. Πᾶν τὸ ὄν δὲν δύναται ἐνταυτῷ νὰ μὴ ἦναι. Ἴδου ἡ πρώτη ἀρχή, τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεν συνδεδεμένην μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, καὶ τὴν ὁποίαν ὀνομάζουσιν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος ἢ τῆς ἀντιφάσεως, θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς λογικῆς, καὶ βάσιν παντὸς συλλογισμοῦ καὶ πάσης ἀποδείξεως.

Διὰ τῆς ἐπὶ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος σκέψεως ἀναβαίνομεν εἰς δευτέραν ἀρχήν.

Λέγοντες· πᾶν τὸ ὄν δὲν δύναται ἐνταυτῷ νὰ μὴ ἦναι, περιλαμβάνομεν εἰς τὴν φράσιν μᾶς τόσον τὴν ὑπόστασιν τοῦ ὄντος, ὅσον τὴν μορφήν αὐτοῦ, ταῦτέστι, λέγομεν, ὅ,τι εἶναι ὑπόστασις, δὲν δύναται νὰ μὴ ἦναι ὑπόστασις· ὅ,τι εἶναι μορφή, δὲν δύναται νὰ μὴ ἦναι μορφή, ἐπομένως οὔτε ἡ ὑπόστασις δύναται νὰ ἦναι μορφή, οὔτε ἡ μορφή ὑπόστασις· ἀφ' ἑτέρου, οὔτε ἡ μορφή δύναται νὰ ἀποχωρισθῇ ἀπὸ τὴν ὑπόστασιν, οὔτε ἡ ὑπόστασις ἀπὸ τὴν μορφήν· ἀρα ὑπάρχει σχέσις ἀναγκαῖα μεταξὺ μορφῆς καὶ ὑποστάσεως, λόγος ἀναγκαῖος δι' ὄν ἐκάστη αὐτῶν εἶναι, καὶ δὲν δύναται νὰ μὴ ἦναι ὅ,τι εἶναι. Ἀλλὰ σχέσις ἀναγκαῖα καὶ λόγος ἀναγκαῖος δὲν εἶναι εἰμὴ αἰτιον ἀναγκαῖον, διότι πᾶν τὸ ὅπως δῆποτε ὄν ἔχει τι αἰτιον τοῦ εἶναι. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ δευτέρα ἀρχή, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναβαίνομεν διὰ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος, καὶ ἡ ὁποία καλεῖται ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος.

Ἄλλ' ἐὰν πᾶν τὸ ὄν δὲν δύναται ἐνταυτῷ νὰ μὴ ᾖ, καὶ ἐὰν πᾶν τὸ ὄν ἔχῃ τι αἷτιον τοῦ εἶναι, φανερόν ὅτι ἔχει καὶ τι τέλος τοῦ εἶναι· πᾶν τὸ ὄν εἶναι πρὸς τι τέλος. Δὲν δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν τὸ ὄν, τὸ αἷτιον τοῦ ὄντος, χωρὶς νὰ συλλάβωμεν ἐν ταυτῷ καὶ τὸ τέλος τοῦ ὄντος. Εἶναι αὗται τρεῖς ἀρχαί, αἷτινες ἐφελκύνουσιν ἀλλήλας, μένουσιν ἀτελεῖς ὅταν ἀποχωρισθῶσι, καὶ τότε μόνον τελείαν λαμβάνουσι συμπλήρωσιν καὶ πλήρη παρέχουσιν ἀρμονίαν, ὅταν συνενωθῶσι.

Ἄς προσθέσωμεν λοιπὸν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ταυτότητος καὶ τῆς αἰτιότητος τρίτην ἀρχήν, συνήθως καλουμένην τῶν τελικῶν αἰτίων καὶ τὴν ὁποίαν συντομικῶς χάριν θέλομεν ὀνομάσει, ἀνακλόγως πρὸς τὰς ἄλλας, ἀρχήν τῆς τελεότητος.

Αἱ τρεῖς αὗται ἀρχαὶ συνηνωμέναι παρέχουσι τὴν ἔννοιαν τῆς τάξεως, διότι ὁ λέγων τάξιν ἐννοεῖ ὄν, αἷτιον τοῦ εἶναι, καὶ τέλος τοῦ εἶναι· ὥστε ἡ τάξις τοῦ παντός εἶναι ὁ ἐν τοῖς οὐσιν ἀναγκαῖος συνδυασμὸς αἰτίων, μέσων καὶ τελῶν, τοῦτέστι τὸ σύνολον τῶν κατὰ φύσιν ἀναγκῶν, ἢ τὸ σύνολον τῶν ὑλικῶν καὶ ἠθικῶν νόμων, διότι νόμος ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ κατὰ φύσιν ἀνάγκη. Ὅθεν ἡ τάξις εἶναι ἡ πραγματικὴ συνένωσις τῶν εἰρημένων ἀρχῶν.

Καὶ αὗται μὲν εἶναι αἱ τρεῖς ἀρχαὶ ἀπόλυτοι, καθολικαί, ἐμφυτοὶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι, ὡς εἶναι ἐμφυτος ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος, εἰς τὴν ὁποίαν ἀντιστοιχοῦσι, καὶ μετὰ τῆς ὁποίας, ὡς εἶδομεν, εἶναι ἀναποσπᾶστως συνδεδεμέναι.

Ἄς σημειώσωμεν δὲ ὅτι ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος ἀναβάντες εἰς τὰς τοῦ ὄντος ἀρχὰς, ἀνεγνωρίσαμεν τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν ἀλλὰ μὴ νομίση τις διὰ τοῦτο ὅτι ἠθελήσαμεν νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος, ἢ ν' ἀποδείξωμεν δι' αὐτῆς, τὴν ἀλήθειαν τῶν ἀρχῶν τούτων καὶ τὴν καθολικότητα.

Ὅχι· αἱ ἀρχαὶ εἶναι δι' ἑαυτῶν ἐναργεῖς, ἄλλως δὲν θὰ ᾔσαν οὔτε ἐμφυτοὶ, οὔτε ἀπόλυτοι, οὔτε καθολικαί, οὔτε ἀναπόδεικτοι, οὔτε κανόνες πάσης ἐρεύνης καὶ βάσεις πάσης ἀποδείξεως. Ἄφ' ἐτέρου δὲ ἐπειδὴ ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος δὲν μᾶς ἀποκλύπτεται κατ' ἀρχὰς εἰμὴ εἰς τὸ ἐγώ, τὸ ὅποσον εἶναι ἀτομικὸν καὶ μερικόν, οὐδέποτε ἠθέλαμεν δυνηθῆ ἐκ τῆς ἰδέας ταύτης νὰ ἐξαγάγωμεν ἀρχὰς καθολικάς. Αἱ ἀρχαὶ εἶναι ἐμφυτοὶ ὡς ἡ ἰδέα, συνυπάρχουσι μετ' αὐτῆς καὶ εἰς αὐτὴν ἀντιστοιχοῦσι, καὶ αὐτὰς ταύτας τὰς σχέσεις τῆς συνυπάρξεως καὶ ἀντιστοιχίας ἀνεκαλύψαμεν διὰ τῆς παρατηρήσεως, καὶ διὰ τῆς ἀνακλύσεως ἐβεβαιώθημεν περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν. Ἐκάμικμεν λοιπὸν ἀνάλυσιν καὶ ὄχι ἐξαγωγήν (deduction) ἀναβάντες ἀπὸ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, ἀπὸ

της ἀρχῆς ταύτης εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος, καὶ ἀπὸ ταύτης εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς τελεότητος, καὶ ἐνδείξαντες τὸν ἀδιάλυτον δεσμὸν, ὅστις συνδέει αὐτὰς καὶ πρὸς ἀλλήλας καὶ πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος. Ἄλλ' ὅς ἐπιζητάσωμεν ὅτι διὰ τούτου δὲν ἠθελήσαμεν νὰ ἀποδείξωμεν εἰμὴ τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν καὶ τὰς σχέσεις, ὅχι ὅμως τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν καθολικότητα αὐτῶν. Περὶ τούτου δὲν ἔχομεν χρειαν ἀποδείξεως, διότι αἱ ἀρχαὶ εἶναι δι' ἐκείτων ἐναρκεῖς καὶ ἀναπόδεικτοι. Καὶ μ' ὅλον ὅτι ἡ ἐν ἡμῖν πρώτη ἰδέα τοῦ ὄντος εἶναι ἡ τοῦ ἐγώ, ὄντος ἀτομικοῦ καὶ σχετικοῦ, ὅμως μὲ αὐτὴν ταύτην τὴν πρώτην ἰδέαν τοῦ ὄντος συνυπάρχουσιν αἱ καθολικαὶ τοῦ ὄντος καὶ παντός ὄντος ἀρχαί, καθὼς ἡ καθολικὴ ἀρχὴ ὅτι αἱ τρεῖς γωνίαι τοῦ τριγώνου εἶναι ἴσαι μὲ δύο ὀρθὰς ἐνυπάρχει εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ πρώτου τριγώνου, ἐφ' οὗ στρέψωμεν τὴν προσοχὴν μας. Αἱ ἀρχαὶ τοῦ ὄντος περιβάλλουσι τρόπον τινὰ τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, εἶναι τὸ περιέχον αὐτήν, καὶ τόσον εἶναι ἀπ' αὐτῆς ἀχώριστοι, ὅσον ἀχώριστον εἶναι ἐπὶ τῶν σωμάτων τὸ εἶδος ἀπὸ τὴν ὕλην. Καὶ καθὼς ἡ ὕλη καὶ τὸ εἶδος ἀποτελοῦσιν εἰς τὰ σώματα ἐνότητα καὶ ὄργανισμόν τινα, οὕτω καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος, συννηωμένη μὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὄντος, ἀποτελεῖ τὴν ὕλην καὶ τὴν μορφήν, τὴν ἐνότητα καὶ τὸν ὄργανισμόν τοῦ Λόγου. Ὁ ἀνθρώπινος λόγος συνίσταται ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος καὶ ἐκ τῶν ἀρχῶν τοῦ ὄντος· καὶ ἐπειδὴ εἶναι εἰς αἱ ἀδιχώρητος, διὰ τούτο, ἅμα συλλάβωμεν τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, συλλαμβάνομεν καὶ τὰς συμφοεῖς ταύτης ἀρχάς. Ἐμπεφυτευμένοι αὐταὶ εἰς τὰ ἔγκυττα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἐξασκοῦσι τὴν ἐπιρροήν των ἅμα ἐμβῆ αὐτὴ εἰς ἐνέργειαν, καὶ ἐνεργοῦσι καθὼς οἱ νόμοι τοῦ φυσικοῦ ὄργανισμοῦ ἐνεργοῦσι καὶ εἰς τοὺς ἀγνοοῦντας τὴν ὁπαρξίν των, διότι αἱ ἀρχαὶ τοῦ λόγου εἶναι οἱ νόμοι τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας.

Ἄλλ' αἱ τρεῖς αὐταὶ ἀρχαὶ εἶναι ἄρα αἱ μόναι ἀρχαὶ τοῦ λόγου ; Αἱ λογικαὶ ἀρχαὶ δὲν εἶναι ἄρα οὔτε πλειότεραι οὔτε ὀλιγώτεραι ;

Τοῦτο ἀδιστακτῶς πιστεύομεν, καὶ πρώτην περὶ τούτου ἀπόδειξιν ἔχομεν αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν τοῦ ὄντος, διότι πᾶσα ὑπαρξὶς συνίσταται ἐκ τινος ἀρχῆς, ἐκ τινος μέσου, ἢ διαρκείας τῆς ὑπαρξεως, καὶ ἐκ τινος τέλους. Καὶ ὁ ἀνθρώπος μελετῶν τὸ ὄν, τὸ ὅποῖον εἶναι αὐτὸ τὸ ἀληθές, δὲν δύναται νὰ τὸ μελετήσῃ εἰ μὴ κατὰ τὰ εἰρημένα τρία σημεῖα τῆς ὑπαρξεώς του, δύναται δηλ. νὰ ζητήσῃ ἢ τὴν ἀρχὴν καὶ τὰ αἰτία τῶν ὄντων, ἢ αὐτὰ τὰ ὄντα κατὰ τὴν φυσικὴν ὑπαρξίν των (τὸ τί ἦν εἶναι κατὰ τὴν ἀρχαίαν ὀνοματολογίαν, quidditas) ἢ τὰ τέλη, πρὸς ἃ ὑπάρχουσιν. Ἐάν

δὲ εἰς τὴν μελέτην ταύτην ἔχη χρεῖαν ἀρχῶν, ὡς ἤδη ἀπεδείξαμεν, φανερόν ὅτι αἱ ἀρχαὶ πρέπει νὰ ἴναι τρεῖς ἀντιστοιχοῦσαι εἰς τὰ τρία σημεῖα τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὄντος. Καὶ τῶντι ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος ἀντιστοιγεῖ εἰς τὴν ἐναρκίαν τῆς ὑπάρξεως, ἡ τῆς ταυτότητος εἰς τὸ μέσον, καὶ ἡ τῆς τελεότητος εἰς τὸ τέλος.

Δευτέραν ἀπόδειξιν ἔχομεν ἐκ τῶν ὑστέρων, ἐκ τῆς παρατηρήσεως ὁμολ. τῶν νοητικῶν τοῦ ἀνθρώπου ἐργασιῶν. Ὅστις παρατηρήσῃ τὴν διάφορον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐνέργειαν, κατὰ τὰς διαφόρους νοητικὰς ἐργασίας αὐτοῦ, κατὰ τὰς διαφόρους ἡλικίας, κατὰ τὰ διαφόρα ἀντικείμενα τῆς ἐρεύνης του, θέλει εὐρεῖ ὅτι πάντοτε ἐνεργεῖ δυνάμει τινὸς τῶν τριῶν τούτων ἀρχῶν· διότι, καθ' ἡμᾶς, ὁ ἀνθρώπος νοητικῶς ἐνεργῶν, ἢ συλλογίζεται περὶ τῆς φύσεως τῶν ὄντων, ἢ ζητεῖ τὰ αἰτια, ἢ ζητεῖ τὰ τέλη. Πᾶσαι αἱ συλλογιστικαὶ καὶ διαλεκτικαὶ ἐργασίαι στηρίζονται ἐπὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς, πᾶσαι αἱ ἐπιστημονικαὶ ἐρευνᾷ περὶ τῆς ὑλικῆς ἢ ἀύλου φύσεως στηρίζονται ἐπὶ τῆς δευτέρας, καὶ πᾶσαι αἱ περὶ νόμων θεωρίαι ἐπὶ τῆς τρίτης. Τὴν ιδεάν ταύτην θέλομεν ἀναπτύξει πλατύτερον ὅταν προγγματευθῶμεν περὶ τῶν διαφόρων μερῶν τῆς τοῦ ὄντος θεωρίας, ἢ περὶ τῶν διαφόρων μερῶν τῆς φιλοσοφίας.

Τρίτην ἀπόδειξιν θέλομεν ἔχει ἐκ τῆς ἀναλύσεως αὐτῶν τῶν νοητικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων. Καὶ καθὼς ἀπὸ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσεως, ὁμολ. τοῦ ὄντος, ἐσυμπεράνουμεν ὅτι τρεῖς καὶ ὄχι περισσότεραι εἶναι αἱ ἀπόλυτοι ἀρχαί, οὕτως ἐκ τῆς ἀναλύσεως τοῦ ὑποκειμένου θέλομεν ἀποκτήσει πλήρη πεποιθήσιν ὅτι αἱ εἰρημένα τρεῖς εἶναι αἱ μόναι ἀρχαὶ αἱ συνιστῶσαι τὸν ἀνθρώπινον λόγον.

Τετάρτην τέλος πάντων ἀπόδειξιν θέλομεν λάβει ἀπὸ τὴν ἀνάλυσιν καὶ σύγκρισιν τῶν περὶ τούτου διαφόρων φιλοσοφικῶν συστημάτων τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων, δεικνύοντες, καθ' ὅσον ἐπιτρέπουσιν αἱ ἡμέτεραι δυνάμεις, τὰ σημεῖα καθ' ἃ ἕκαστον αὐτῶν συνάπτεται καὶ συμφωνεῖ μὲ τὸν πίνακα τῶν πρώτων ιδεῶν καὶ ἀρχῶν τὸν ἤδη ὑφ' ἡμῶν ἐκτεθέντα· ἐξ οὗ ἴσως καὶ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ὁμοιότης εἶναι μείζων τῆς διαφορᾶς, καὶ ὅτι δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἀναχθῶσι πάντα εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν θεωρίαν.

Ἄλλ' ἐν τούτῳ ὅς μᾶς συγχωρηθῆ νὰ ἐπονομάσωμεν τὰς τρεῖς ἀρχάς. Καὶ τὴν μὲν τῆς ταυτότητος ἢ τῆς ἀντιφάσεως ἀρχὴν καλοῦμεν λογικὴν, τὴν δὲ τῆς αἰτιότητος εὐρετικὴν, τὴν δὲ τῆς τελεότητος νομικὴν ἢ νομοθετικὴν. Τὴν πρώτην ὀνομασίαν περιττὸν εἶναι νὰ διασαφήσωμεν, καθότι δικαιολογεῖται ἀφ' ἐαυτῆς. Τὴν δευτέραν παρεδέχθημεν, ἵνα γνωστοποιήσωμεν ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιό-

τηςτος είναι όχι μόνον ἡ παρακινουσα ἡμᾶς, γὰρ εὐρίσκωμεν καὶ νὰ ἐξιγνιάζωμεν, ἀλλὰ καὶ ἡ ὀδηγοῦσα ἡμᾶς εἰς τὰς συζητήσεις καὶ ἐρεῦνας. Καὶ τὴν τρίτην ἀρχὴν ὠνομάσαμεν νομικὴν, καθότι ἐκ τοῦ τέλους τῶν ὄντων ἐξάγομεν τὸν νόμον τῶν ὄντων.

Καθ' ὅσον δὲ ἀποδίδει τὰς εἰρημένους ἀποδείξεις, καὶ δύο πρώται δὲν ἔχουσι γρίαν περισσοτέρως ἀναπτύξεως, διότι ἡ μὲν ἐξέρχεται τρόπον τινὰ ἀφ' ἑαυτῆς ἀπὸ τὴν πρώτην καὶ πλέον ἐπιπόλαιον ἐπιθεώρησιν τοῦ ὄντος· τὴν δὲ ἄλλην ἕκαστος δύναται νὰ ἐπαληθεύσῃ διὰ τῶν ἰδίων παρατηρήσεων, ὡς καὶ ἡμεῖς ἐπὶ πολὺν ἤδη χρόνον ἐκάμαμεν. Τὴν δὲ τρίτην θέλομεν ἀναπτύξει μετ' ὀλίγον ἐν ἰδικιτέρῳ Κεφαλαίῳ, καὶ τὴν τετάρτην θέλομεν πραγματεῖσθαι ἐπὶ τέλους.

Ἄς ἐπανέλθωμεν ἐν τασούτῳ ἐπὶ τινος ζητήματος, τὸ ὅποιον προλαβόντως ἀνεβάλαμεν, καὶ περὶ τοῦ ὁποίου ὀφείλομεν εἶς ἅπαντος νὰ ἐκφέρωμεν γνώμην ἐπὶ τοῦ παρόντος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῆς ἰδέας τοῦ ἀπειρου.

Ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ἐγὼ εὔρομεν τὸ οὐκ ἐγώ. Ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου εὔρομεν τὸ ἀπειρον καθὸ ποιότητος τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου. Ἄλλ' ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ἐγὼ ἢ τοῦ ὄντος εἴπομεν ἐτι δὲν συμπεριλαμβάνεται ἡ ἰδέα τοῦ ἀπειρου ὄντος· διότι τὸ ἀπειρον, καθὸ ποιότητος τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, ἔπρεπε νὰ ἐμπεριέχεται εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου καὶ ἐπομένως τοῦ ὄντος· ἀλλὰ τὸ ἀπειρον ὄν, καθὸ μὴ ὑπάρχον ποιότητος οὐδενός τῶν στοιχείων τοῦ ὄντος, ἢ τοῦ ἐγὼ, δὲν ἠδύνατο νὰ συμπεριληφθῇ ἐν τῇ τοῦ ὄντος ἰδέᾳ.

Ἐὰν λοιπὸν ἡ ἰδέα τοῦ ἀπειρου, καθὸ ὄντος, δὲν ἦται ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ὄντος, ἀρα δὲν εἶναι ἔμφυτος, διότι μόνη ἔμφυτος εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος μεθ' ὧν συνίσταται στοιχείων καὶ μεθ' ὧν συνδέεται ἀναποσπᾶστως ἀρχῶν.

Ἐὰν δὲν ἦται ἔμφυτος, εἶναι ἐπίκτητος, καὶ τότε ζητοῦμεν τίνι τρόπῳ ἀποκτᾶται ;